

Pianoles

Juffrouw Heynis is een klavierleeuwin.

Als ze mijn broer en mij voor het eerst les komt geven, keurt ze met toegeknepen ogen de loodzware, zwarte piano die mijn vader voor weinig geld heeft kunnen kopen. De laklaag is hier en daar afgebladderd en een van de koperen kandelaars is verdwenen. Overdreven krullend, kaal en geblutst houtsnijwerk ondersteunt het toetsenbord. Aan de binnenkant van de klep zitten medaille-achtige versieringen met 'Duitse' letters. Ze zijn zo versleten dat we het merk niet kunnen achterhalen. Ik zie dat juffrouw Heynis onzichtbaar haar schouders ophaalt. Ze draait de pianokruk op de juiste hoogte, drapeert daarover haar enorme zwarte rok en gaat zitten. Na een schuine blik naar de pedalen steekt ze de rechervoet naar voren en strekt mollige, rode polsen uit witte mouwen. Ze doet dit in één vloeiende beweging, die toch wat mannelijk aandoet.

Diep dreunende bassen, klaterende notenreeksen en plechtig voortstappende akkoorden vullen onze bescheiden rijtjeswoning.

Ik heb zoiets nog nooit gehoord. Hoe is het mogelijk dat iemand zoveel verschillende geluiden tegelijk uit een oude, zwarte piano haalt? En alles klopt! Juffrouw Heynis houdt dit veelkoppige geweld in bedwang met vrij kleine handen, met dikke rode vingertjes, die nauwelijks lijken te bewegen, ondanks de enorme afstanden die ze over het toetsenbord overbruggen.

De ruiten rinkelen, mensen op straat houden de pas in en gluren naar binnen.

Plotseling is het stil.

'Hoe komt u hier aan?' vraagt ze aan mijn vader. Ze is onder de indruk, bijna geschrokken.

'Hij stond bij een klant en die wilde d'r van af.' Hij denkt nog dat ie een stommitieit heeft uitgehaald.

'Ik begrijp er niets van, maar de klank is prachtig,' zegt juffrouw Heynis, alsof er iets onbehoorlijks is gebeurd. 'Het lijkt een ordinaire tingel-tangelpiano van honderd jaar oud, maar het geluid is eersteklas. Mag ik het binnenwerk eens zien?'

Mijn vader haalt met een paar handgrepen het antieke voorblad weg. Ik zie een ijzeren frame dat op een harp lijkt, kruiselings gespannen snaren en wel honderd ovaal, vilten hamertjes. Ineens ruikt de kamer naar stof en oud metaal.

'Dat ziet er niet slecht uit,' zegt juffrouw Heynis. 'Het is geen troep, maar die prachtige klank kan ik niet verklaren.'

Ik begrijp dat het een toevalstreffer is, maar mijn vader poseert nu als de handige zakenjongen die hij wil zijn: 'Laat mij maar schuiven!'

Eén keer per week zet ze haar zwarte fiets tegen de heg en stapt ferm en fris onze woning binnen. Ze haalt een kam door het stugge, grijze kroeshaar en poetst haar brillenglazen. Dan neemt ze achtereenvolgens mijn broer en mij onder handen. Over het studeren van toonladders en vingerzettingen valt niet te onderhandelen. Als we daar te weinig aan gedaan hebben, voldoet een simpele truc: we laten haar van alles voorspelen. Zo verstrijkt het lesuur voordat onze nalatigheid aan het licht komt. Tot onze verbazing lukt dit altijd, ondanks haar strengheid.

Ik krijg niet genoeg van het wonder: die beukende aanslag naast fluisterstrelende passages, zonder waarneembare verandering in de voortkabbellende worstvingertjes. Ook haar houding is in vreemd contrast met de theatrale manier waarop ze op de pianokruk plaatsneemt, voordat het spel begint. Zelfs bij hartstochtelijk geraas, genoeg om de muren van Jericho te verpulveren, beweegt juffrouw Heynis niet meer dan strik noodzakelijk. Haar rug is roerloos.

Mijn ouders en mijn jongere broer Walter hebben een donker uiterlijk. Als we in de straat komen wonen, in een voorstad van Amsterdam, denken de burens dat we 'uit het buitenland' komen, vooral wanneer ik, met mijn lichte ogen, niet in de buurt ben. In de tweede helft van de jaren vijftig zijn de Hongaarse vluchtelingen nog populair. Om de communisten te pesten worden ze gastvrij onthaald. Nederland lijkt nog ruim genoeg. Soms publiceren tijdschriften als Panorama foto's van Hongaarse vluchtelingen: benarde types met zwart haar en bleke muisgezichten. Enkele buurtbewoners denken dat wij zulke Hongaren zijn. Helaas is dat niet zo; het zou ons interessanter maken. Ook onze ouders schijnen te betreuren dat ze uit doodnormale, Rotterdamse gezinnen komen. Mijn moeder heeft een paar Zeeuwse voorouders. Door wat ze op school leerde over de Tachtigjarige Oorlog is ze gaan denken dat er 'iets Spaans' in de familie zit. Walter en ik begrijpen al op jonge leeftijd dat dit waanzin is. Wanhoop bevangt ons wanneer ze erover praat, meestal tijdens het eten. We steken onze door plaatsvervangende schaamte rood aangelopen koppen onder het tafelkleed.

In de paar jaar dat onze pianolessen duren gaat ons spel vooruit, maar onze talenten wijzen in verschillende richtingen. Juffrouw Heynis laat Walter los op galante of sentimentele Weense melodieën. Daarin ontwikkelt hij 'Schwung' en diepte. Hij bekijkt aandachtig de omslagen van de bladmuziek, met elegant geklede dames en heren uit de negentiende eeuw. Hij luistert, op achtjarige leeftijd notabene, naar onze enige plaat van Maria Callas en hij heeft een uitgeknipte foto van haar in een schrift geplakt. Hij probeert die foto na te tekenen in zijn schetsboek. Walter maakt haar statiger, met overvloedig fluweel om de borstpartij, die door de stuntelige uitbeelding gaat lijken op een scheepsboeg.

Ik mag, naast de verplichte kost van Czerny en Clementi, pianobewerkingen van Porgy and Bess spelen en namaak-boogie-woogie uit een populair lesboek. Als er niemand thuis is, doe ik alsof ik Little Richard of Fats Domino ben.

Technisch is mijn jongere broer beter en hij is eerder aan degelijke klassieke stukken toe. Maar hij kan geen noot uit het hoofd spelen. Om voor mij onbegrijpelijke redenen slaagt hij er niet in om een liedje van de radio na te spelen, al is het maar met één vinger.

Juffrouw Heynis raakt bevriend met mijn ouders, die er vaak bij zitten als wij les hebben. Soms speelt ze een lesuur lang voor. Steeds prijst ze ongelovig hoofdschuddend de klank van de piano.

Af en toe draaien we platen uit onze kleine verzameling. Hoewel ze uit overtuiging ouderwets is, moet ze toegeven dat de muziek van West Side Story 'echt geen onzin' is.

Ze spreekt keurig, accentloos Nederlands, dat niet op latere leeftijd is aangeleerd, zoals bij mijn ouders.

Zonder dat ze het ooit zal weten, leert Juffrouw Heynis me iets heel belangrijks: het verschil tussen kunst en aanstellerij. Op tienjarige leeftijd kan ik het nog niet benoemen, maar ik begrijp het jaren later, met terugwerkende kracht.

Ik leer de verschillen tussen grote en kleine terts, de voornaamste drieklanken en de toonladders die erbij horen. Ik moet ze opschrijven in een muziekschrift.

Dat brengt me op een idee. Als ik met mijn linkerhand een drieklank aansla, blijkt het mogelijk om met de rechterhand een zelf verzonden melodie te spelen die daarbij past. Daarna probeer ik verschillende akkoorden achter elkaar aan te slaan, met steeds bijpassende loopjes. Ik hoor het meteen als ik een foute noot speel, die niet is toegestaan bij een akkoord dat 'aan de beurt' is. Toch kan ik soms zo'n foute noot spelen. Bijvoorbeeld vlak voor een overgang naar een volgende drieklank. Fanatiek verken ik de grenzen tussen wat in mijn oren nog net kan en wat hopeloos mis is.

Ik test hoever ik kan gaan. Als ik een vierde noot aan de drieklank toevoeg, zijn de mogelijkheden bijna onbeperkt. Ik kan alleen geen keuze maken voor zo'n extra vierde noot. Zijn daar regels voor? Verder dan een goede of verkeerde gok kom ik niet.

In het begin haal ik deze fratsen uit als er niemand thuis is: ik schaam me er een beetje voor. Maar al snel kan ik het nauwelijks laten en ben ik er uren mee bezig. Het geriedel en geëxperimenteer neemt me helemaal in beslag. Natuurlijk klinkt het nergens naar, maar ik verbeeld me dat mijn spel lijkt op dat van de moderne jazzpianisten die ik op de radio hoor.

'Hou op met dat gejangel,' roept mijn moeder. 'Ik hoor kop nog staart!'

Mijn vader calculeert vanachter zijn krant:

'Als dit de opbrengst is van dure pianolessen, kunnen we er beter mee ophouden.'

Maar ik ga hardnekkig door, omdat ik zeker ben van belangrijke muzikale ontdekkingen. Met mijn hoofd en schouders maak ik swingende bewegingen. Kon ik maar vast een geitensik laten staan, een zonnebril en een zwarte alpinopet heb ik al.

Ik koester het smartelijke besef een eenzame, onbegrepen artiest te zijn, zijn tijd ver vooruit. Wacht maar tot ik dood ben, denk ik, dan zullen jullie wel anders piepen. Maar ik ben nog lang niet dood en met deze aanstellerij zal ik nooit een goede jazzpianist worden.

Een paar jaar later, als ik op de middelbare school zit, ontdek ik tot mijn stomme verbazing dat Charlie Parker mij voor is geweest, ruim tien jaar eerder. Bij het beluisteren van zijn platen begrijp ik waarom hij zo goed is geworden en ik niet. Hij werd een geniale saxofonist doordat zijn proefnemingen met akkoorden en notenreeksen berustten op een nuchtere, technische beheersing van zijn instrument en kennis van zijn muziek. Charlie Parker had eerst een vak geleerd, omdat hij anders het podium werd afgeslagen. Als verwend jongetje probeerde ik al de artiest uit te hangen voordat ik iets kon, toen ik – op zijn best – pas halverwege was met mijn kennis en eventuele aanleg.

Nog weer tien jaar later kijk ik naar het enige zwart-witfilmpje dat van Charlie Parker bekend is. Ondanks de vinnige, snelle frasen die hij speelt, staat hij erbij als een standbeeld. Ook zijn handen zie ik nauwelijks bewegen. Hij mag dan een stuurloze junk zijn geweest, zijn spel kende geen overbodige omwegen. Dan zie ik plotseling iets bekends: de handen en vingers juffrouw Heynis, in vergrote, zwarte uitvoeringen.

Tijdschriften over verantwoord wonen leren mijn ouders dat ze de huiskamer moeten moderniseren. Er verschijnen een ellipsvormige tafel met formica bovenblad en Pastoe-meubelen. Voor de ramen komen gordijnen met aan Picasso ontleende motieven.

Geld voor een nieuwe, eigentijdse piano is er niet.

‘Kijk maar uit!’ zegt juffrouw Heynis. ‘De goedkopere klinken slecht en voor een goede moderne piano moet je heel wat neertellen.’

In de kerstvakantie, als ook de pianolessen uitvallen, valt het besluit: de buitenkant van de piano wordt aangepast aan het nieuwe interieur.

Mijn vader pakt het grondig aan. Met een ammoniakoplossing, beitels, krabbers en het handige Davidsonschaafje gaat hij de negentiende eeuw te lijf. Hij verwijdert eerst de harde, zwarte laklaag. De weelderige steunen onder het toetsenbord moeten plaatsmaken voor rechte balken. Overbodige gleuven en richels verdwijnen onder plamuur of worden weggebeiteld.

Ik krab en schuur driftig mee. Tijdens het taaie en langdurige werk wordt duidelijk dat ik mijn technische onhandigheid van mijn vader heb geërfd. De sfeer wordt verbeterd en chagrijnig. We vergeten het raam open te zetten, waardoor de ammoniakdamp vrij spel heeft. Mijn moeder wordt onwel en moet bijkomen op het balkon, in de vrieskou. We doen de kachel uit en zetten alle ramen tegen elkaar open. In dikke truien en winterjassen ploeteren we verder.

Een ongrijpbare muizenfamilie, die mijn vader al maandenlang treitert, onder meer door het wegnagen van de zachtboard plafonds in onze rijtjeswoning, blijkt generaties lang gevestigd in een holte bij het linkerpedaal.

‘Dus daar zitten die krenge,’ roept mijn vader. Hij kan er maar één onderscheppen, de andere muizen vinden een goed heenkomen. Hij zet de ongelukkige klem tussen het plint en mijn houten speelgoedgarage.

Wanneer hij wegloopt om een hamer te pakken kijk ik in de spleet waar de muis gevangen zit. De gelijkenis met een Hongaarse vluchteling is zo onmiskenbaar dat ik het stuk speelgoed wel moet verschuiven, zodat het dier kan wegglijpen.

De verpletterende slag waarop mijn vader zich verheugd heeft, gaat dus niet door. Van verbazing staat zijn mond zover open dat zijn onderkaak op zijn boordenknop rust. Dan geeft deze zachtmoedige, die me bijna dagelijks netjes leert praten, blijk van een verrassend repertoire:

‘Wat doe je nou, godverdomme? Ellendige zak! Jezus Christus, godverdomme... Die krenge vreten alles weg waar ik krom voor lig en die halve zachte moet ze zo nodig loslaten! Stomme eikel, zakkenwasser!’ Het is stevige, leerzame kost voor een tienjarige, dit culturele erfgoed van een Rotterdams werkmansgeslacht waar mijn vader zich in die jaren bovenuit probeert te werken.

‘Ga niet zo tekeer!’ Het is mijn kwijnende moeder, vanaf het balkon, in de snijdende oostenwind. Haar stem staat op braken. Mijn vader kalmeert. ‘Blijf daar nog maar even,’ zegt hij.

In een bedrukte stemming werken we verder. Op de verwijderbare bladen onder en boven het toetsenbord komen gladde, triplex platen. Nog voor het nieuwe jaar is de piano spierwit geverfd. Gnuivend verheugen mijn ouders zich op de reactie van juffrouw Heynis.

Ik kijk naar de piano. De verhoudingen kloppen niet meer. Vorm en kleur passen niet bij elkaar en het bovenstuk lijkt te hoog. Het ding is nu glad en strak, maar de lichtheid en souplesse van moderne vormgeving zijn ver te zoeken. Ik krijg een akelig voor gevoel.

Bij de eerstvolgende pianoles zijn mijn ouders er gelukkig niet. Walter ligt ziek boven en ik ben alleen met juffrouw Heynis.

'Een hele verandering,' constateert ze met een strak mondje.

Ze blijft eerst op een afstand van de piano staan, wrijft haar bril schoon en warmt haar handen boven de kolenkachel. Dan neemt ze op haar unieke manier plaats achter de toetsen.

Ze ontdekt wat ik allang weet: de magische klank is weg. Een triest, dof geneuzel is alles wat er over is van dat verpletterende geluid, dat ooit op mysterieuze wijze bezit nam van een dubieuze verschijningsvorm. De ziel van de piano heeft zich beschaamd teruggetrokken.

'Arme juffrouw Heynis,' zegt Walter, die ineens in de deuropening staat, gewikkeld in een geruite deken die op een jurk lijkt.

'Alsof je Maria Callas gewend bent en plotseling naar Eddie Christiani moet luisteren.'

De kleine handen van juffrouw Heynis liggen in haar schoot, rood en hulpeloos op het zwart van haar rok. Het blijft minuten lang stil. Het waait. De takken van een struik piepen tegen het raam.

'Zet maar een plaat op,' zegt ze.